

Nejstarší římské hradby.

Píše Vladimír Groh.

listopad

Původ městských hradeb římských byl ve starověku přičítán době královské a za jejich prvního budovatele se pokládal Servius Tullius¹. Nebylo tehdy ani pochybováno, že toto dílo královské je tožné s městským opevněním chránícím Řím republikánský a opraveným rozsáhlejší měrou r. 212 před Kr., když se blížil Hannibal², a r. 87 před Kr. na rozkaz senátu chtějícího brániti města před Mariem.³

Je známo, že se jméno »hradby serviovské« udržuje i v topografiích novodobých, zpravidla však jenom jako konvenční označení, poněvadž se dnes už skoro všeobecně uznává, že hradby nepocházejí z doby královské, nýbrž že byly zbudovány později, až po vpádu galském, někdy v první polovině IV. stol. před Kr.

Pro chronologické určení římských hradeb lze se opíratí jednak o výzkum archeologický a stavebně-technický, jednak o zprávy starověké a historickou souvislost. Pokud se týče studia zachovaných zbytků hradebních zdí, pokládalo se za velmi důležité zjišťování výšky kvádrů, jež byly zpravidla jednostopové neb dvoustopové. Věřilo se totiž, že zavedení nové délkové míry v Římě, k němuž došlo asi v V. stol. před Kr.⁴ a jež nahradilo stopu italskou (27·5 cm) stopou attickou (29·6 cm), poskytne důležité opory při datování. Toto určování bylo a je dosud v nesmírné oblibě u archaeologů německých.⁵

Není sporu, že by důkaz metrologický mohl býti závažný, kdyby ovšem tufové kvádry hradební byly opravdu pravidelné, ale tomu tak není. Kvádry »jednostopové« kolísají mezi 23—27 cm výšky, kvádry »dvojestopové«, jichž se užilo v převážné části hradeb — pokud lze zjistiti ze zachovaných zbytků —, pohybují se od 48 do 66 cm; většinou však mají 56—62 cm.⁶

Kolísání míry lze zjistiti u kvádrových staveb v Římě ve směr, ať jde o stavby nejstarší nebo pozdější; proto se metrologie neosvědčila pro datování.

¹ *Livius* I. 38 a 41; *Dionys. Hal.* III. 67, IV. 14 a 54; *Strabon* V. 3; *Plinius*, *Nat. Hist.* V. 7.

² *Livius* XXV. 7. 5.

³ *Appian.* b. c. I. 66.

⁴ *Graffunder*, *Das Alter der servianischen Mauer in Rom*, *Klio* XI. 1911, str. 88.

⁵ Srv. na př. *Graffunderův* článek v *Klio* XI. 1911, str. 83 nn.

⁶ Srv. *Frank*, *Roman buildings of the Republic*, *Papers and Monographs of the American Academy in Rome* III. (Rome 1924) str. 5 n.

Pro starší doby lze také jen malý zisk očekávat od vyšetřování stavebně technického, které se zajímá o způsob kladení kvádrů, jejich vázání, úpravu ploch a hran, t. zv. anathyrosi, a jiné podrobnosti. Lze je totiž sledovat u zdiva dobře zachovaného a zbudovaného z materiálů pevných, nikoliv však u zbytků staveb porušených a takových, k nimž se užilo křehkých a snadno větrajících tufů, jako je tomu právě u hradeb římských a u některých starých podíí chrámových. Rovněž nic nepomáhají pro datování kamenické značky, poněvadž se jich neužívalo soustavně a tvar písmen se celkem málo a jen zvolna měnil; ostatně vývoj forem staré latinské abecedy není dosud do podrobností znám, zejména nikoliv chronologicky, poněvadž máme nedostatek srovnávacího materiálu. Konečně jest ještě otázka, nebyl-li vývoj abecedy v střední Itálii místně rozrůzněn.

Další archaeologický ukazatel stáří hradeb byl spatřován ve vzájemné poloze hradeb a hrobů.¹ Poněvadž totiž jak u Itáliků vůbec, tak i v Římě byl dodržován zvyk nepohřbívatí mrtvých uvnitř města,² soudilo se, že nález datovatelných hrobů uvnitř hradeb může určit dobu, po které byly hradby zbudovány. Ani to není zcela spolehlivé, nikoliv snad proto, že by výjimky z tohoto zákazu byly tak početné,³ nýbrž prostě proto, že sakrální hranice města, uvnitř které se nemělo pohřbívatí, nebyla určena v Římě hradbami t. zv. serviovskými, nýbrž poměrem, a to — jak známo — ani před rozšířením koncem republiky se neshodovalo zcela s hradbami.

Jiný archaeologický nález může tudíž sloužit k datování hradby jen tenkrát, když jsou navzájem ve zřejmé souvislosti, tedy na př. když hradba porušila hrob, a pod.

Lepší, než všechny dosud vypočtené, je chronologický důkaz vedený materiálem. Jak známo, je jižní Etrurie a Latium původu vulkanického,⁴ a sice nejednotného. Sopečné síly působily nejen v době, kdy »Campagna« byla ještě mořským dnem, nýbrž i potom, když jí síly vulkanické vyzdvihly nad hladinu mořskou. Sopky, jejichž činností Campagna vznikla, byly dvojí: jednak kratery albské v Latii, jednak kratery ciminské v jižní Etrurii. Je pochopitelné, že vulkanické usazeniny (tufy) vytvářející Campagnu jsou různé, podle toho, kdy a za jakých okolností vyvěly a se usadily. Různost tufů byla nápadná už ve starověku, jak svědčí názvy lapis Albanus čili piperinus, lapis Gabinus a j. pro jednotlivé odrůdy.⁵ Ale toto rozlišování nastalo až koncem republiky, za doby rychle se vyvíjejícího stavitelství a užívání roz-

¹ G. Pinza, Monumenti primitivi di Roma e del Lazio, Monumenti antichi dei Lincei XV. 1905, sl. 746 nn.

² Srv. můj Řím (Praha 1923) str. 50.

³ Jak myslí na př. Graffunder, uv. čl. str. 117.

⁴ Srv. můj Řím, str. 5 nn.

⁵ Plinius Nat. hist. 36, 22. 166; Tacitus Ann. XV. 43.

manitých stavebních hmot. Ze starších dob není zachováno názvoslovné rozlišování a o tufu při stavbách se mluví jen povšechně jako o lapis nebo saxum. Rozdíly však byly, a to značné, ale novodobá topografie jim jen zvolna věnovala náležitou pozornost. Především bylo zjištěno, že k některým stavbám byl kámen lámán přímo z pahorků římských.¹ Hlavní massiv těchto pahorků vznikl z lehkých hmot vychrlených sopkami albskými a tvoří odrůdu šupinatého, šedavého, řídkého, křehkého a propustného tufu, zvaného cappellaccio. Jeho vzhled a stavební upotřebitelnost nejsou stejné. Cappellaccia se užívalo k velkým povrchovým stavbám od nejstarších dob až do IV. stol. před Kr., později pak kladen už jen do základů.

Římská městská hradba, nazývaná »serviovskou«, je však krom malých výjimek² zbudována z tufů, které nepocházejí z Říma, nýbrž z území vejského a fidenského. Jsou to tufy původu ciminského, nikoliv albského, a liší se od cappellaccia vzhledem. Tuf fidenský je hrubý a peckovitý, nacházel se v končinách dnešní Villa Spada a Castel Giubileo; tuf vejský je šedožlutý, drobnivý a pochází hlavně z území zvaného Grotta Oscura, ležícího asi 4 km severně od Prima Porta.³ Rozsáhlé a soustavné užití tufu fidenského a grottaoseurského v Římě bylo jistě možno až v době, kdy Fidenae a Veii byly už podmaněny a Římané mohli bez překážky ovládati tyto krajiny. Patrně působila i vydatnost nalezišť a možnost celkem snadné dopravy materiálu do Říma, že bylo pro stavbu velkých hradeb užito právě tohoto materiálu, ačkoliv jeho jakost nebyla právě valná: poměrně rychle totiž vlhne a větrá. Vylámán a čerstvě opracován vypadá však velmi solidně, zejména odrůda grottaoseurská.

Staveb z fidenského tufu nebylo v Římě mnoho, hlavně jen části hradeb byly z něho zbudovány;⁴ zato druhu grottaoseurského se užívalo mnohem vydatněji a déle: krom hradeb vyskytuje se i v nejstarších částech basiliky Aemiliovy⁵ a při přestavbě Regie na Foru po požáru r. 148 před Kr.⁶ To jsou ovšem jen stavby dnes známé; jednotlivých kvádrů se užívalo vydatně při přestavbách téže budovy novým materiálem. Zajímavý případ užití grottaoseurského tufu k nové stavbě jiné je na Palatinu, a sice nad t. zv. schodištěm Kakovým. Tam se totiž užilo materiálu z rozbořené hradby k zbudování jednak opěrných zdí, jimiž zachycen násep udržující novou stupňovitou úroveň místa, jednak z něho pořízeny základy chrámové (?) stavby vedle sva-

¹ Srv. na př. *Rod. Lanciani*, Ruins and Excavations of Ancient Rome (1897), str. 33 nn. a 127 n.

² O těch bude promluveno níže.

³ Fotografie starých lomů má *Frank* tab. 2.

⁴ A též hradba v Ostii: *Frank* v Amer. Journal of Archeol. 1918, str. 1-2 n; *Calza*, Not. Scavi 1923, str. 178.

⁵ Srv. obr. 10 u *Franka*, Buildings, str. 69.

Jul. Obsequens 19; *Iuvi* fragm. Oxyrh. sl. V kn. L. — Srv. *Frank*⁶, Buildings, str. 84.

tyně Magnae Matris. Tyto základové zdi zničily dvě staré cisterny, nacházející se v těchto místech.¹

Jak patrně, přesné zjištění původu materiálu, z něhož jsou zbudovány římské hradby »serviovské«, je velmi důležitou pomůckou pro časové určení, poskytující možnost stanovit, že před konečným pokolením Fiden a Veji tyto hradby nemohly být zbudovány. Ale tím není ještě rozřešena otázka římských hradeb všeobecně, poněvadž nutno uvažovati o tom, neměl-li Řím už dříve nějaké opevnění, třebaš méně dokonalé a částečné. Při řešení této otázky nelze se spoléhati jen na tradici, poněvadž jednak všeobecně je znám její pozdní původ a vlivy, za jakých vznikala, jednak zvláště v daném případě je ještě zatemněna tím, že hradba »serviovská« se v tradici pokládala za skutečné dílo králů římských a podle ní se lokalisovaly údaje místopisné, vyskytující se v příbězích doby královské a nejstarší doby republikánské. Ale přece i tato tradice zachovala některé zprávy, jež svou podstatou odpovídají pravdě a skutečnosti, anebo ji aspoň naznačují, nebyvše tak zcela zahlazeny pozdějšími konstrukcemi. Bylo už upozorněno,² že celkem snadné obsazení Říma Gally není vysvětlitelné jinak, než že Řím tehdy neměl souvislých městských hradeb. To je správné, ale současně tradice také zaznamenala, že Gallům nepadlo do rukou město celé, nýbrž že některé jeho části se ubránily. Zpravidla se v této souvislosti uvádí jako zvláštní pevnost pahorek tarpejský (Capitolium et arx),³ ale zasluhuje aspoň zaznamenání, že jiné verse tradiční znaly takových pevných míst více,⁴ a dokonce se i výslovně připomínalo částečné ušetření Palatina od zkázy Gally způsobené.⁵

¹ Je to stavba A na plánu 18 v *Brtnickéhoho* Topografii starověkého Říma (str. 137). Plán je vzat z *Richtera*, Monum. dell' Instituto XII. tab. VIII a, a neodpovídá už stavu výkopů po r. 1907. Obširnější pojednání o těchto místech podává můj článek *La storia primitiva del Cermalò* v *pavijském Athenaeum* VII. 1929, str. 328 a 355 nn.

² *Pinza*, Monumenti primitivi sl. 749. *B. Niese*, Grundriss der römischen Geschichte 5. Aufl. von E. Hohl (Mnichov 1923) str. 47. *Ett. Pais*, Storia di Roma IV. (3 1928) str. 361 n.

³ *Cicero* de re publ. II. 6. 11; *Livius* V. 41 n; *Diodor* XIV. 15; *Dionys. Halik.* XIII. 6; *Plutarch* Kam. 17 nn.

⁴ *Diodor* XIV. 115. 6: προσβολὰς ποιούμενοι καθ' ἡμέραν πρὸς ὄχρους τόπους οὐδὲν μὲν ἀξιόλογον ἔβλαπτον τοὺς ὑπεραντίους, ἐαυτῶν δὲ πολλοὺς ἀπέβαλλον.

⁵ *Diodor* ib.: τὴν πόλιν ἐλυμαίνοντο χωρὶς ὀλίγων οἰκῶν ἐν τῇ Παλατίῳ. — S touto versí diodorovskou zdánlivě nesouhlasí tvrzení *Lutatia Dafnida*, citované Verriem Flaccem ve fastech praenestských k 23. březnu, kdy slaveno tubilustrium: »Lutatius quidem clamam eam aut esse in ruinis Palati incensi a Gallis repertam«, ale ve skutečnosti zpráva *Lutatia Dafnida* není průkazná: jednak je citát zachován v souvislosti ne zcela zaručené, jednak ze všech ostatních zpráv připomínajících požár curiae Saliorum a zázračné zachránění Romulova litua (*Cicero* de divin. I. 17. 30; *Valer. Max.* I. 8. 11; *Dionys. Hal.* XIV. 5) plyne pouze to, že se mluvilo jen všeobecně o požáru na Palatinu a neuváděla se jeho souvislost s Gally.

Diodoros se ovšem nevyslovuje zcela jasně a nemluví výslovně o zvláštních opevněních, užívaje výrazu *ὄχυρός*, který se může týkati také jen nedostupnosti způsobené přirozenými podmínkami místa, ale ovšem při celkové evakuaci Říma za vpádu galského je tu spíše pravděpodobný výklad, že se myslelo skutečně na místa opevněná. Římané si byli ostatně dobře vědomi rozdílu, jaký byl mezi snadnou fortifikací některých pahorků a obtížným ohrazením celého města, kde se muselo užití ochrany kombinované.¹

Co to byl murus terreus Carinarum² a měl-li nějaký vztah k nejstaršímu opevnění města, o tom lze pronášeti jen dohady.

Lze-li tedy v tradici najít jakési stopy vzpomínek na to, že za galského vpádu neměl ještě Řím kamenných hradeb kolem celého města, třebaže tyto vzpomínky jsou jen skrovné a jakoby zasuté představami o stáří »serviovské« hradby, nelze naproti tomu najít pro nejstarší obranná zařízení městská nic určitějšího, než snad jen zprávu o hliněném náspu a narážku na *ὄχυροὶ τόποι*, jakož i vzpomínku na vytrvalou obranu městské tvrze. Máme-li však na mysli velký význam Říma pro Etrusky v době jejich politického rozmachu, vnuká se sama sebou domněnka, zda snad nebylo přece už v jejich době postaráno o fortifikaci aspoň některých bodů města.

Šta-tnou shodou okolností přistupuje tu na pomoc topografická archaeologie a podává řešení velmi přesvědčivé, které nejen samo o sobě je poučné pro věcnou stránku problému, ale také přispívá k doplnění a zhodnocení tradice.

Na západním výběžku Cermalu,³ kde se stýká Velabrum s údolím murcijským, nedaleko starověkého lomu, dnes se strany otevřeného a turistům vydávaného za Lupercal, na přirozeném cípu pahorku, lze dosud vidět zbytky trojích zdí vedle sebe: nejprve jest několik vrstev capellacciových kvádrů osazených pod vrcholkem skály, pak ve vzdálenosti asi $\frac{3}{4}$ m osm vrstev hradební zdi z tufu fidenského a grottaoscurského a konečně zeď z opus caementicium, souvisící se stavebními úpravami doby císařské.⁴ Už poloha těchto zdí dává poznati časový sled jejich vzniku.

¹ *Cicero* de re publ. II. 6. 11: tractus ductusque muri... definitus ex omni parte arduis praeruptisque montibus, ut unus aditus qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem maximo aggere obiecto fossa cingeretur vastissima, atque ut ita munita arx circumiectu arduo et quasi circumciso saxo niteretur, ut etiam in illa tempestate horribili Gallici adventus incolumis atque intacta permanserit.

² *Varro* de lingua lat. V. 48. Srv. můj Řím, str. 71 a 111.

³ O této části Palatinu srv. můj Řím, str. 18 n.

⁴ Důkladný popis podává *E. Delbrück*, Der Apollotempel auf dem Marsfelde in Rom (Rom 1903), str. 13 nn., k tomu tabulka III. s narýsovaným pohledem i situačním plánkem, kteroužto tabulku převzal pak *Pinza* do Monumenti primitivi, obr. 216. Náčrt u *Franka* str. 93 není úplný. Na fotografii, kterou má *Cancogni*, Le rovine del Palatino, tab. XV., není vidět nejstarší část hradby, fotografie u *Petersena*, Vom alten Rom (* 1911 Leipzig), obr. 5., dává poznati jen celkovou polohu,

Zeď cappellacciová byla vestavěna na skálu, asi 2 m pod jejím vrcholem. Skála byla za tím účelem poněkud odsekána, jak je ještě dnes patrné, ale odsekání bylo provedeno jen do té míry, pokud toho vyžadovalo pevné uložení kvádrů; nehledělo se k tomu, aby hradba byla přímá. Cappellacciové kvádry jsou dnes viditelné ve dvou skupinách: jedna z nich je celkem 1·80 m vysoká a skládá se ze 7 vrstev kladených křížem, takže se střídají vrstvy o dvou kvádrech do hloubky s vrstvami o jednom kvádru do hloubky, ale položeném napříč. Kvádry jsou vysoké 23—27 cm, tedy »jednostopové«, délka kolísá mezi 60—77 cm, šířka mezi 25—40 cm. Vrstvy s dvěma kvádry do hloubky vedle sebe jsou všeobecně širší, než vrstvy s kvádry příčnými, ale přední stěna hradební zdi tvoří rovnou plochu; přečnfvání je viditelné jen na zadní stěně, přiléhající ke skále. Vedle této skupiny, oddělena novodobým pilířem cihlovým, je skupina druhá, z níž jsou zachovány jen čtyři kvádry nad sebou, vysoké po 30 cm, široké 35 cm; hloubka se dnes nedá změřiti. Přední plocha této druhé skupiny svírá s přední plochou první skupiny úhel asi 10°; nutno však upozorniti, že z této okolnosti nelze vyvozovati závěrů bezpečných, poněvadž není jisto, nebyly-li kvádry poněkud posunuty při zachycení cihlovou zdí, provedeném po jejich nalezení. Kvádry jsou tesány »od oka«, jak ukazují jejich rozměry značně kolísající.¹ Stav zříceniny je velmi nepříznivý, zejména zvětrání jí značně poškodilo, takže se nelze s určitostí vysloviti o její stavební konstrukci; zdá se však, že svislé hrany měly anathyrosi aspoň částečnou. Je zřejmo, že hradební zeď původně přesahovala vrchol skály; dnes ho ani nedosahuje a je přikryta stejně jako přiléhající hradba z ciminských tufů — vrstvou z opus caementicium, která jí spojuje s onou opěrnou zdí z doby císařské.

Dohady jak byla původní hradba vysoká, nemají oč se opřít, leda o předpoklad, že měla-li sloužiti účelně svému brannému určení, musela býti uvnitř tak vysoká, aby umožňovala hájení. Poněvadž ale není známo, jak byla zařízena na vrchu, nelze se ani odvážiti určování její výšky. (Dokončení příště.)

Několik poznámek o rázu homerské epiky.

Napsal Ferd. Stiebitz.

(Dokončení.)

Dříve chci připojiti ještě několik slov k Vaňorného výkladu řeči Kalypsiny v ε 203 sl.

nikoliv podrobnosti. Celá skupina hradeb na tomto místě byla objevena v lednu 1847 při výkopech řízených Viscontim, Caninou a Grifim: *Lanciani*, *Forma Urbis Romae* tab. XXIX. *Cancogni* str. 64. Srv. můj článek *La storia primitiva del Cermalò* str. 338 nn.

¹ Uváděny jsou rozměry dnes zjistitelné, srv. *Delbrück*, *Apollo-tempel*, str. 13.